

ПОЗОВИ АКЦІОНЕРІВ ПРО ВИЗНАННЯ НЕДІЙСНИМИ ПРАВОЧИНІВ АКЦІОНЕРНОГО ТОВАРИСТВА ЗА ЗАКОНОМ УКРАЇНИ «ПРО АКЦІОНЕРНІ ТОВАРИСТВА»

■ Розглянуто проблему похідних позовів акціонерів АТ, зазначені недоліки законодавства з приводу використання акціонерами інституту похідних позовів.

Ключові слова: похідні позови, акціонерне товариство, акціонер, голова правління, оскарження правочинів, афілійована особа, заінтересована особа.

Андрій СМІТЮХ,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного та господарського права Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова

Згідно зі ст. 48 Закону України «Про господарські товариства» від 19.09.1991 р. особою, яка може виступати від імені акціонерного товариства без довіреності, є голова правління. Саме ця особа вчиняє будь-які правочини від імені товариства, саме через її дії реалізується правоздатність акціонерного товариства (далі — АТ) як юридичної особи.

Утім, досить часто акціонери не погоджуються з правочинами, які голова правління укладає від імені АТ, і намагаються відшукати юридичні підстави для подання позовів про визнання таких правочинів недійсними.

Подібні позови зазвичай називають «похідними» — у них позивачі-акціонери, діючи від свого імені, обґрунтовують порушення інтересів товариства. Не вдаючись до можливого юридичного обґрунтування вимог таких позовів по суті (це може бути, зокрема, перевищення головою правління передбачених статутом товариства обмежень його повноважень, наприклад, щодо розпорядження об'єктами нерухомості, які належать товариству виключно за згодою наглядової ради), зупинимось спочатку на обставинах, які зазвичай породжують конфлікт між виконавчим органом товариства та акціонерами й обумовлюють фактичну мотивацію акціонерів, що прагнуть подати похідні позови.

Отже, у контексті практики корпоративних відносин, яка сформувалася в Україні, найбільш поширеними виявляються такі передумови конфлікту:

1. Усунені від управління товариством міноритарії невдоволені діями правління, сформованого мажоритаріями. У контексті ч. 8 ст. 41, ст. 42 Закону України «Про господарські товариства» акціонер, що володіє більш ніж 60% акцій, може своєю явкою утворювати кворум загальних зборів акціонерів і обирати на таких зборах наглядову раду та правління АТ та провадити через них власну політику взагалі незважаючи на волю інших акціонерів. Решта акціонерів могла лише намагатися блокувати рішення, прийняття яких вимагає кваліфікованої більшості голосів від кількості голосів акціонерів, присутніх на зборах (75 %). Це — рішення про ліквідацію та реорганізацію товариства, внесення змін до його статуту, зміну статутного капіталу, без прийняття яких товариство, зазвичай, може існувати досить довгий час. До того ж «блокуючий контроль» таких акціонерів працював лише у разі явки міноритаріїв на загальні збори (знов таки, 75% розраховуються виходячи з кількості голосів присутніх акціонерів, а не із загальної їх кількості).

2. Дії голови правління, що є представником інтересів певної групи акціонерів, порушують певні домовленості цієї групи з іншою групою, яка також допущена до управління товариством, але контролює, наприклад, наглядову

раду. Досить поширеною є ситуація, коли жодна група не має контрольного пакета, але кожна має блокуючий кворумний контроль (наприклад, кожна з груп володіє 45% акцій), через що групи акціонерів розподіляють владні важелі в органах управління товариства та контролюють одна одну через систему домовленостей.

3. Має місце ексцес голови правління, який почав діяти всупереч волі групи акціонерів, чії інтереси він представляє. Як правило, такий голова правління діє у власних корисливих інтересах (можливо — в інтересах сторонніх осіб).

4. Інвестор (можливо — рейдер) здійснив скуповування акцій товариства і проводить спробу ревізії договірної політики попереднього правління, намагаючись повернути товариству відчужені активи.

У всіх зазначених вище ситуаціях позивач може діяти як добросовісно (дійсно переймаючись інтересами товариства, наприклад, у ситуації, коли майно товариства продається за безцінь особам, безпосередньо пов'язаним із головою правління або з акціонером, чії інтереси він представляє), так і недобросовісно (з метою спричинити шкоду іншим акціонерам, що контролюють або контролювали виконавчий орган товариства). Слід зазначити, що такі недобросовісні похідні позови досить часто подавалися акціонерами, які володіли мізерною часткою акцій, використовувалися як засіб корпоративного шантажу та були одним із знарядь рейдерів. У будь-якому разі через велику кількість невдоволених акціонерів у вітчизняних АТ виникали числені судові справи про визнання недійсними договорів купівлі-продажу нерухомості, що аж ніяк не сприяло усталенню комерційного обороту.

Через це, а також урахуваючи відсутність в законі чіткої норми з цього приводу, починаючи з 2003-2004 років практика господарських судів пішла шляхом повного заперечення законного інтересу акціонера на подання похідних позовів: Верховний Суд України зайняв позицію, згідно з якою акціонери не належать до суб'єктів, котрі мають право оспорити договір, укладений АТ з іншою юридичною особою [1], що подібні спірні договори не порушують передбачені законом права позивача-акціонера. До того ж акціонер не наділений суб'єктивним правом щодо здійснення повноважень власника майна АТ [2].

(справа про охоронюваний законом інтерес) [3], у якій Конституційний Суд України дійшов висновку, що легітимні інтереси АТ формулюються його вищими органами і захищаються в суді не окремим акціонером, індивідуальні інтереси якого можуть суперечити як інтересам інших акціонерів, так і законним інтересам усього товариства, а правлінням чи іншими спеціально уповноваженими на це виконавчими органами останнього. Отже, охоронювані законом інтереси акціонерного товариства не можуть вважатися тотожними простій сукупності індивідуальних охоронюваних законом інтересів його акціонерів.

Акціонер може захищати **свої** права та охоронювані законом інтереси шляхом звернення до суду у випадку їх порушення, оспорювання чи невизнання самим АТ, учасником якого він є, органами чи іншими акціонерами цього товариства, проте від імені АТ він виступає лише у разі надання йому довіреності.

Упровадження цієї правової позиції у судочинство поклато, врешті-решт, край масовій практиці похідних позовів акціонерів про визнання недійсними правочинів, укладених виконавчим органом від імені АТ з третіми особами.

Утім, цей захід, заборонивши всім акціонерам впливати через суд на договірну політику виконавчого органу, не усунув **передумови** виникнення конфліктів, через які в акціонерів виникає бажання подавати такі похідні позови: як зазначено у тому самому Рішенні Конституційного Суду України, «акціонери, які мають незначний пакет акцій, взагалі не можуть впливати на діяльність товариства, їхні голоси фактично не враховуються на загальних зборах під час прийняття рішень, тобто законодавець свідомо допускає абсолютний пріоритет більшості голосуючих акцій, якими володіють кілька або навіть один акціонер, над меншістю голосуючих акцій, що належать переважній більшості учасників товариства — міноритарним акціонерам, і цим самим відбувається повне погашення законних індиві

Саме ця правова позиція Верховного Суду України фактично лягла в основу Рішення Конституційного Суду України від 01.10.2004 р. №18-рп/2004 у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень ч. 1 ст. 4 Цивільного процесуального кодексу України

дуальних інтересів останніх інтересами акціонерного товариства, формування яких залишається, як правило, прерогативою меншості учасників товариства» [3].

Новий Закон України «Про акціонерні товариства» передбачає механізми, що покликані, вочевидь, розв'язати, нарешті, цю проблему, у тому числі — усунути передумови виникнення конфліктів, через які в акціонерів виникає бажання подавати похідні позови.

По-перше, Закон України «Про акціонерні товариства» (ст. 2, ст. 53) передбачає можливість кумулятивного голосування при обранні посадових осіб товариства, що дозволяє мі-норитарним акціонерам за певних умов проводити своїх представників до наглядової ради і через це впливати на склад виконавчого органу, який формує наглядова рада, та його договірну політику.

По-друге, ст. 70 Закону України «Про акціонерні товариства» прямо визначає, що рішення щодо вчинення так званих значних правочинів приймаються попередньо:

- наглядовою радою, якщо ринкова вартість майна або послуг, що є його предметом, становить від 10 до 25 відсотків вартості активів за даними останньої річної фінансової звітності АТ;

- загальними зборами АТ — простою більшістю голосів акціонерів, що зареєструвалися для участі у загальних зборах, якщо ринкова вартість правочину перевищує 25 відсотків, але менша ніж 50 відсотків вартості активів АТ;

- загальними зборами АТ, але ³Л голосів акціонерів АТ від їх загальної кількості, якщо ринкова вартість правочину становить 50 і більше відсотків вартості активів АТ.

Це сприятиме більшій гласності договірної політики АТ і, врешті-решт, знизить кількість конфліктних ситуацій, через які в акціонерів АТ виникає бажання оскаржувати укладені АТ правочини.

По-третє, статті 71-72 Закону України «Про акціонерні товариства» обмежують укладення правочинів, щодо вчинення яких є заінтересованість.

Особами, які **можуть** мати заінтересованість у вчиненні правочину, визнаються посадові особи органів товариства та їх афілійовані особи, а

також акціо-

нери, які одноосібно або разом із афілійованими особами володіють 25 і більше відсотками простих акцій товариства. При цьому афілійованими одна щодо іншої особами згідно з ч.1 ст. 2 Закону України «Про акціонерні товариства» є такі:

- юридичні особи за умови, що одна з них здійснює контроль над іншою чи обидві перебувають під контролем третьої особи;
- члени сім'ї фізичної особи — чоловік (дружина), батьки (усиновителі), опікуни (піклувальники), брати, сестри, діти та їхні чоловіки (дружини), які спільно провадять господарську діяльність;
- фізична особа та члени її сім'ї, які спільно провадять господарську діяльність, і юридична особа, якщо ця фізична особа та/або члени її сім'ї здійснюють контроль над юридичною особою.

Зазначена вище особа вважається заінтересованою у вчиненні правочину, якщо вона:

- 1) є стороною такого правочину;
- 2) бере участь у правочині як представник або посередник (крім представництва товариства посадовими особами);
- 3) отримує винагороду за вчинення такого правочину від товариства (посадових осіб товариства) або від особи, яка є стороною правочину;
- 4) унаслідок такого правочину придбає майно чи заінтересована в інших результатах виконання правочину;
- 5) є афілійованою особою юридичної особи, яка є стороною правочину або бере участь у правочині як представник чи посередник, або отримує винагороду від товариства чи від особи, що є стороною правочину, або внаслідок такого правочину придбає майно чи буде користуватися іншими результатами виконання правочину.

Закон передбачає обов'язок особи, заінтересованої у вчиненні правочину, проінформувати органи товариства про наявність у неї такої заінтересованості.

Це питання розглядає наглядова рада, яка може прийняти рішення про вчинення правочину, або, якщо він порушує інтереси товариства, відмовитись від його вчинення, або винести розгляд цього питання на загальні збори.

Згідно з ч. 1 ст. 72 Закону України «Про акціонерні товариства» у разі недотримання всіх вимог, передбачених ст. 71 цього Закону, особа,

заінтересована у вчиненні акціонерним товариством правочину, несе відповідальність перед ним у розмірі завданих товариству збитків. Такий правочин може бути визнаний судом недійсним, якщо особа, яка вчинила правочин, знала або повинна була знати про недотримання зазначених вимог.

Утім, ч. 2 ст. 72 Закону України «Про акціонерні товариства» містить застереження, яке значно звужує таку можливість: правочин може бути визнаний недійсним лише у разі вчинення товариством правочину з юридичною особою, всі акції (частки, паї) якої належать особі, яка має заінтересованість у вчиненні правочину та/або її афілійованим особам. Такий позов може подати саме товариство або будь-хто з акціонерів. Подібні позови акціонерів, вочевидь, є похідними, бо подаючи такі позови акціонер може обґрунтовувати порушення не своїх прав та охоронюваних інтересів, а прав та інтересів саме АТ.

Отже, відтепер акціонери мають прямо передбачене законом право подавати позовні заяви про визнання недійсними укладених товариством правочинів за умови одночасної наявності таких підстав:

- правочин укладений товариством з юридичною особою, всі акції (частки, паї) якої належать заінтересованій особі — посадовій особі товариства або акціонеру, який одноосібно або разом з афілійованими особами володіє 25 і більше відсотками простих акцій товариства, — або афілійованим особам заінтересованої особи, а саме: членам сім'ї заінтересованої особи — чоловіку (дружині), батькам (усиновителям), опікунам (піклувальникам), братам, сестрам, дітям та їхні чоловікам (дружинам), які спільно провадять господарську діяльність; юридичним особам, які перебувають під контролем осіб, що мають заінтересованість, та членів їх сімей;
- заінтересована особа не повідомила органи управління товариства про наявність заінтересованості протягом трьох днів з моменту виявлення такої заінтересованості.

Щодо цієї юридичної конструкції можна висловити наступні зауваження і побажання:

1. Не є прийнятним обмеження кола осіб — сторін правочину, що може бути оскаржене акціонерами лише юридичними особами, всі акції (частки, паї) яких належать заінтересованій особі, або її афілійованим особам. Це абсолютно необґрунтовано залишає за межами цього кола самих заінтересованих осіб і їх афілійованих осіб, а також юридичних осіб, в яких заінтересованим особам та їх афілійованим особам належать не всі, а, наприклад, 99%, або 50%+1 акцій (часток, паїв), тобто щодо яких заінтересовані особи та їх афілійовані особи здійснюють повноцінний контроль, маючи вирішальний вплив на їх діяльність.
2. Щодо визначення кола осіб, яких можна вважати афілійованими, можна висловити наступні зауваження:
 - 1) члени сім'ї вважаються афілійованими особами за умови, що вони спільно провадять господарську діяльність. Така умова є зайвою і надуманою;
 - 2) з іншого боку, особи, що спільно провадять господарську діяльність але не є родичами, невинувато не вважаються афілійованими;
 - 3) не вважаються афілійованими особи, що перебувають у трудових відносинах. Як наслідок — працівники і посадові особи акціонера — юридичної особи не вважаються її афілійованими особами.
3. Спори з визнання недійсними правочинів, щодо яких є заінтересованість, слід прямо віднести до кола корпоративних спорів, тобто до підвідомчості господарських судів (за діючими правилами про підвідомчість — якщо стороною правочину буде фізична особа, корпоративний, по суті, спір належатиме до підвідомчості загальних судів), а за підсудністю — до виключної територіальної підсудності господарського суду за місцезнаходженням товариства.

На нашу думку, лише виправлення зазначених недоліків та врахування відповідних побажань дозволить повноцінно використовувати інститут похідних позовів акціонерів згідно з Законом України «Про акціонерні товариства».

Список використаних джерел

- ЮРИДИЧНИЙ РАДНИК № 2 (28), квітень, 2009 рік
1. Постанова Судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 18.05.2004 р. №3-1043ко4 та Постанова Вищого господарського суду України від 30.01.2004 р. // Постанови Верховного Суду України та Вищого господарського суду України у господарських справах. — 2005, — №1 (16). — С. 116-120.
 2. Постанова Судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 30.09.2003 р. та Постанова Вищого господарського суду України від 20.05.2003 р. // Господарське судочинство в Україні; Судова практика. Корпоративні правовідносини. — К.: Концерн «Видавнич. Дім «Ін Юре», 2004. — С. 444-450.
 3. У справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес): Рішення Конституційного Суду України від 01.12.2004 р. № 18-рп/2004 // Вісник Конституційного Суду України. — 2005. — №6.
 4. Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1991 р. № 1576-XII // Відомості Верховної Ради, — 1991, — №49, — Ст. 682.
 5. Про акціонерні товариства: Закон України від 17.09.2008 р. №514-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2008. — №50-51. — Ст. 384. *к*